

17. Там само. – Спр. 138. – Арк. 14.
18. Там само. – Спр. 144. – Арк. 64.
19. Там само. – Арк. 10.
20. Там само. – Арк. 9-10.
21. Там само. – Спр. 107. – Арк. 20.
22. Там само. – Спр. 108. – Арк. 53.
23. Там само.
24. Центральний державний історичний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1131. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 90-91зв.
25. Там само.
26. ДАХО. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 10-12.
27. Там само. – Арк. 13.
28. Там само. – Спр. 138. – Арк. 10.
29. Там само. – Ф. Р.6. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 2; Спр. 138. – Арк. 9.
30. Там само. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 1.
31. Там само. – Спр. 144. – Арк. 3.
32. Там само. – Арк. 3, 5.
33. Там само. – Арк. 7.
34. Грищенко, М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965). / М. С. Грищенко – К., 1966. – С. 30.
35. ДАХО. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 29.
36. Там само.
37. Там само. – Ф. Р.6. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 90-93.
38. Там само. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 144. – Арк. 1.
39. Там само. – Ф.Р. 6. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 26.

Резюме

В статті йдеться про функціонування Подольської духовної семінарії в 1798–1920 рр.

Ключевые слова: Подольская духовная семинария, ученики, учителя, українізація, учебный процесс, воспитательные мероприятия.

Одержано 1 червня 2011 року

УДК 37(477. 43/44)“18”:37(470+571)

В.С.Перерва

Церковно-шкільна “революція” у Подільській єпархії другої половини ХІХ ст.: головні події та виконавці

У статті на основі неопублікованих документів з архівосховищ Києва, Хмельницького та Санкт-Петербурга висвітлюються події церковно-шкільної революції у Подільській єпархії другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. Автор наголошує на регіональній специфіці цієї яскравої сторінки в історії подільської освіти.

Ключові слова: шкільна революція, Подільська єпархія, церковнопарафіальна школа, Святійший Синод, подільський архієрей, православне духовенство.

У ХІХ столітті початкова освіта Подільської губернії і загалом Правобережної України мала яскраво виражений церковнопарафіальний характер. Церковноприходські школи традиційно склали більшість освітніх закладів регіону і, крім того, у пореформену епоху зазнали вагомих кількісних та якісних трансформацій, котрі можна трактувати як своєрідну церковно-шкільну “революцію”. Поділля стало одним з авангардних регіонів у поширенні масового церковнопарафіального шкільництва нового індустріального типу і вписало в історію освіти чимало яскравих та повчальних сторінок, які на жаль, далекі від досконалого вивчення.

Дореволюційна, радянська та сучасна історіографія не дали належної оцінки подіям стрибкоподібного розвитку шкільництва пореформених десятиліть. Історики царської Росії переважно розглядали загальнодержавні аспекти розвитку церковнопарафіальної та державної освіти і приділяли мінімальну увагу регіональній специфіці та внескам окремих регіонів у загальнодержавну справу¹. У радянський час діяли атеїстичні ідеологічні кліше і тому вивчення історії церковнопарафіальної освіти не особливо зважало на принцип історичної об’єктивності й носило рафінований характер². Сучасні історики все більшу увагу звертають на розвиток церковнопарафіальної освіти, проте церковно-шкільна “революція” в їхніх працях не розглядається як цілісне явище³.

Дана проблематика є актуальною не лише з огляду на свою маловідомість широким науковим колам, але й внаслідок необхідності для майбутнього фахівця знань тих процесів, завдяки яким склалася модерна освітня система України. Тому метою даної статті є висвітлення подій цер-

ковно-шкільної революції на Поділлі та вивчення ролі окремих посадових осіб й ієрархів у розвитку церковнопарафіяльної освіти пореформеної доби.

У першій половині XIX ст. організоване шкільне навчання було великою рідкістю і бажаною здобути хоча б елементарні знання реалізовували своє бажання у приватному порядку за окрему плату. Несміливі законодавчі кроки російської влади щодо дозволу духовенству відкривати школи довгий час залишалися благими намірами⁴. Тому, наприклад, у середині XIX ст. в Подільській губернії налічувалося лише п'ять приходських училищ, у яких навчалася мізерна частка подільських дітей шкільного віку⁵. Крім того, іменуючись приходськими, вони не були церковнопарафіяльними. Відкривалися такі школи державними органами влади, а церковна назва обумовлювалася тією обставиною, що в умовах відсутності педагогічних вузів в цих закладах часто викладали церковнослужителі.

Дещо краще шкільну справу було поставлено в державних та удільних маєтках, мешкали особисто вільні селяни. Останні не знали панщини в її повному розумінні, а тому мали і можливість, і бажання навчати власних дітей у школах. Саме тому укази Святейшого Синоду Руської Православної Церкви 1836 та 1837 рр. стосувалися саме таких населених пунктів і вимагали від місцевого духовенства відкривати церковнопарафіяльні школи. Ці навчальні заклади вже виправдовували свою церковну назву і відкривалися саме причтами та парафіянами. Щоправда, ця справа все ще трималася на голому ентузіазмі і не мала міцної матеріальної бази. Тому й результати заснування церковнопарафіяльних шкіл в удільних та державних маєтностях були поки що порівняно скромними. У 1842 р. в таких школах навчалася лише 398 учнів. В 1855 р. їх було порівняно більше (1200 осіб), проте й це зовсім небагато для величезної Подільської губернії⁶. Тобто, цілком підтверджувалися слова одного з дописувачів “Подільських єпархіальних відомостей” про те, що “до звільнення селян з кріпацької неволі початкова народна освіта, як відомо, перебувала всюди на Русі на низькому ступені розвитку. Саме це мало місце і в Подільській єпархії”⁷.

Проте історичні обставини середини XIX ст. змушували широку громадськість задумуватися над необхідністю масової освіти. Технічний прогрес вимагав грамотного робітника, який би міг прочитати інструкцію чи креслення, а заплановане скасування кріпацтва давало можливість вільному селянину не обмежувати своє майбутнє лише сільським господарством, що також вимагало хоча б мінімального знайомства з азами грамоти.

І в останні роки кріпацької доби на Правобережній Україні стали відбу-

ватися масові відкриття церковнопарафіяльних шкіл. Поштовх було дано на Київщині, де білоцерківський священник о. Петро Лебединцев відкрив систему із чотирьох постійно діючих шкіл нового, індустріального типу. Це були не патріархальні дяківські школи, які збиралися тоді, коли у наставника був вільний час. У школах нового взірця навчання відбувалося шість разів на тиждень у дві зміни, існувала наперед розроблена програма, підручники, джерела фінансування⁸. Згодом столична російська преса патетично називала ці школи “предвестницами образования по всей России”⁹. Приклад П.Лебедицева був схвалений і місцевою владою, і самим імператором Александром II. Київський генерал-губернатор князь І.І.Васильчиков вже давно мріяв створити масову конкуренцію таємному польському шкільництву, яке процвітало на Поділлі, Волині та Київщині. Для цього, на думку високопоставленого чиновника цілком підходили православні церковнопарафіяльні школи¹⁰.

Про білоцерківські школи було повідомлено у пресі, їх стали ставити у приклад. Подільський архієрей Іринарх, отримавши відповідне повідомлення від київського митрополита Арсенія (Москвіна), став наслідувати його дії і вимагати від підлеглого духовенства відкриття церковнопарафіяльних шкіл всюди, де їх можна було відкрити. А незабаром ці школи, відкриті без офіційного дозволу з імперського центру, дістали ще й офіційне визнання та цілковиті права громадянства. 3 травня 1860 р. той-таки київський генерал-губернатор І.Васильчиков сповістив подільському владі Іринарху про розпорядження імператора Александра II “негайно привести у виконання заходи про заснування початкового навчання сільського населення за допомогою сільських священників”¹¹. Ще через місяць монарх став вимагати щомісячних звітів про відкриття та діяльність церковнопарафіяльних шкіл у кожній губернії, в тому числі й Подільській. Але подібні царські укази, спрямовані на пришвидшення освітнього процесу, були зайвими. Подільські селяни вже знали, що їхні діти незабаром стануть вільними і масово повели своїх дітей до шкіл. Якщо на порозі скасування кріпацтва у ще поодиноких подільських церковноприходських школах навчалася лише 2897 школярів, то в 1862 р. у Подільській єпархії значилося 1157 таких шкіл, у яких налічувалося 23297 учнів, а в 1869 р. подільський преосвящений повідомив до столиці, що в підвідомчій йому єпархії функціонує 1293 школи, які відвідують близько 30000 дітей обох статей¹². Процеси дійсно набрали “революційних” масштабів – за одне десятиліття кількість церковнопарафіяльних шкіл виросла у сотні разів, а число школярів збільшилося вдвідесятеро.

Дореволюційні російські історики шкільництва неодноразово підкресливали роль Поділля та Південно-Західного краю в справі масового поширення початкової освіти. В книзі В.Григор'єва “Исторический очерк русской школы” читаємо:

“Завдяки турботам митрополита Исидора, що взяв у цій справі живу участь, а після нього Арсенія Київська єпархія особливо спряла розвитку церковнопарафіяльних шкіл. Приклад київського духовенства стало наслідувати духовенство інших єпархій, особливо на південному заході Росії – в губерніях Волинській, Подільській, Чернігівській (курсив наш – В.П.)”¹³. І власне, Поділля та інші українські губернії за числом церковнопарафіяльних шкіл зберігали першість до кінця існування Російської імперії.

І якщо спочатку вище чиновництво імперії досить прихильно ставилося до подій “шкільної революції”, то згодом це ставлення змінилося на протилежне. Зокрема, у перші роки шкільної “революції” київський генерал-губернатор князь І.І.Васильчиков подарував школам Поділля не одну сотню “Букварів”, а подільський губернатор Брауншвейг закупив для подільських церковних шкіл велику кількість “Кратких катехизисов” та книг “О вере и жизни христианской” і всіляко підтримував церковне шкільництво¹⁴. Але в подальшому владоможці зіштовхнулися зі значними проблемами.

По-перше, міністерство народної освіти стало вимагати від губернського ешелону влади відкриття державних шкіл, які значно краще підходили для “продвиження русского дела в Юго-Западном крае”, оскільки в них викладання велося суто російською мовою. Але в перші пореформені роки в правобережних губерніях відкрилися тисячі церковнопарафіяльних шкіл, поряд з якими вже майже не було місця для відкриття державних (міністерських) початкових навчальних закладів¹⁵.

По-друге, породжені “революцією” церковнопарафіяльні школи були майже не контрольовані державою, що явно не подобалося державному чиновництву. Подільські Преосвященні (Принарх, а згодом Леонтій) розробили власну систему керівництва церковноприходськими школами, у якій практично не залишалось місця державним інспекторам міністерських училищ. Так, при подільській духовній консисторії було засновано особливий відділ (“стіл”), що займався керівництвом церковноприходською освітою та здійснював контроль над нею. В 1865 р. подільський преосвященний створив систему повітових та окружних ревізорів церковнопарафіяльних шкіл, що остаточно перетворило парафіяльне шкільництво на самодостатню організацію, яка не мала потреби у державному контролі.

По-третє, влада стала вбачати небезпеку у безконтрольності шкільництва. Якщо в державних школах навчальний процес відбувався виключно державною мовою Російської імперії, то в церковнопарафіяльних досить часто використовували й рідну мову місцевих прихожан (українську). Духovenство Правобережжя навіть у роки “валуєщини” наважувалося хвалитися у єпархіальній пресі, що в їхніх церковних школах навчання ведеться трьома мовами – російською, українською та церковнослов'янською¹⁶. У державних (міністерських) школах був заборонений “Букварь южнорусский” Т.Г.Шевченка, а архієреї Правобережжя закупували його оптовими партіями і дарували церковнопарафіяльним школам. Згодом навіть у щоденниках цих шкіл стали вміщувати портрети Кобзаря – це виглядало помітним дисонансом із державною стратегією¹⁷. Такий “українізм” церковнопарафіяльних шкіл (порівняно з державними) владі не міг подобатися, оскільки йшов врозріз із стратегічною метою російської влади. Освітнянське міністерське керівництво стало вимагати встановлення контролю підлеглих йому чиновників над церковнопарафіяльними школами. І місцеве керівництво прийняло рішення відповісти на шкільну “революцію” державною “контрреволюцією”.

Київський, подільський та волинський генерал-губернатор став спочатку прохати, а згодом вимагати від єпархіальних архієреїв Правобережжя передачі церковнопарафіяльних шкіл під контроль державної влади. Для початку високий чиновник поцікавився у кожного з владик можливість державних інспекторів ревізувати приходські навчальні заклади, на що отримав дружну відмову.

Так, у 1870 р. новий єпископ Подільський і Брацлавський Леонтій наводив із цього приводу наступні аргументи: “Згідно монаршого повеління від 18 січня 1862 року всі церковнопарафіяльні школи, засновані духовенством, перебувають у відання духовенства. Таким чином, перебуваючи під безпосереднім керівництвом начальника Подільської єпархії, вони отримували й отримують згідно його вказівок правильну навчальну організацію, при якій безпосереднім начальником кожної школи є місцевий Преосвященний. З його дозволу відкривається школа, ним затверджуються акти мирян та попечительства щодо пошуку коштів на утримання навчального закладу; він призначає вчителів після попереднього іспиту на наявність педагогічних здібностей; вказує підручники, якими слід користуватися при навчанні в школі; наказує благочинним суворо слідкувати за порядком школи; призначає до того ж ще й ревізорів, котрі по два рази на рік надають результати своїх спостережень за школами і щодо потреб кожної зі шкіл.

Нарешті, Преосвященний, як безпосередній начальник кожної школи, звертається до начальника губернії та іншими світськими органами влади щодо сприяння народній освіті та відносно усунення окремих протидій – то зі сторони окремих мирових посередників, то волосних писарів.

При такій організації церковнопарафіяльних шкіл я, згідно з постановою Подільської духовної консисторії, вважаю зайвим обтяжувати панів інспекторів народних училищ покладанням на них якогось нагляду за церковнопарафіяльними школами Подільської єпархії¹⁸.

Подібні (а то й значно різкіші) відмови прочитав київський генерал-губернатор і в листах інших правобережних владик – київського та волинського. Тоді новий генерал-губернатор О.Безак з властивою йому генеральською прямолінійністю вирішив перевести конкуренцію церковнопарафіяльної та міністерської освіти у нову, силову площину. Шкільна “контр-революція” стала набирати рейдерських форм – місцеві інспектори шкіл (як Поділля, так і інших двох правобережних губерній) почали за допомогою поліції відбирати церковнопарафіяльні школи у православного духовенства. З благословення генерал-губернатора та начальства Київського учбового округу хвиля поліцейського насилля прокотилася по всіх українських губерніях, місцями повністю змінивши співвідношення церковних та державних освітніх закладів.

Київський митрополит Арсеній (Москвін), як найавторитетніший з владик Правобережжя, вирушив до Санкт-Петербурга і прийняв на себе основний тягар боротьби за першість церковнопарафіяльних шкіл у правобережних губерніях. Архієрей мав непогані зв’язки при царському дворі (зокрема, користувався повагою імператриці) і тому мав змогу заступатися за ввірені йому школи перед вищими органами влади. Так, митрополит прохав російського імператора Александра II, “щоб благоволено було міністерству (освіти) підтвердити, щоб воно церковнопарафіяльні школи залишило у віданні духовенства недоторканими, а відібрані у нього та перейменовані в народні йому за приналежністю повернуло”¹⁹. Згодом з цього приводу було прийнято колективне архієрейське звернення до монарха і Александр II розпорядився залишити відкриті парафіями школи у відомстві православного сповідання. Це монарше рішення було відразу ж оприлюднено у “Подільських єпархіальних відомостях”²⁰.

Даний указ мав помирити духовенство з “міністеріалами” і став наслідком довгочасної “єпістолярної війни” київського митрополита Арсенія (Москвіна) з вищим чиновництвом Російської імперії. Оскільки цей конфлікт мав пряме відношення до Подільської губернії, котра також по-

страждала від чиновницьких рейдерств, то листування київського владика було надіслано подільському преосвященному для ознайомлення – воно ще й зараз зберігається у фонді Подільської духовної консисторії Державного архіву Хмельницької області. В її супровідному листі заступник обер-прокурора Святійшого Синоду сповіщає подільського архієрея, що “останнім часом виникло між духовним відомством та міністерством народної освіти листування в справі про народні школи... По важливості цього предмету це листування надсилається для Вашого, Милостивий Государю і Архіпастирю, розгляду”²¹. Подільський владика мав змогу переконатися, настільки він зобов’язаний київському митрополиту Арсенію (Москвіну) у стабілізації стосунків між церковним та світським учбовими відомствами. Київський архієрей не шкодував гнівних і досить-таки образливих слів на адресу загарбників-“міністеріалів”; навіть висував вимогу зрівняти у заробітній платі священиків-законовчителів та світських педагогів. Владика емоційно доводив, що не можна відбирати у духовенства Правобережної України ті школи, яке воно створювало за власні кошти і виключно на ентузіазмі; стверджував, що церковнопарафіяльних шкіл є цілий ряд переваг, котрі буде не в змозі забезпечити міністерська школа – зокрема, духовне виховання²².

Ці аргументи підкріплювалися й особистими аудієнціями митрополита у високопоставлених посадовців і у самого імператора. Як свідчать дати листів, владика провів у Санкт-Петербурзі не один місяць. На місцях в цей час чиновництво при допомозі поміщиків та поліції активно відбирали школи в духовенства, чим ще більше посилював необхідність захисту шкільної “революції” впливовим київським владикою. Тогочасні донесення подільських духівників деколи нагадували фронтіві повідомлення. Благочинний з Ольгопольського повіту протоієрей Федір Борщ сповіщав подільського архієрея, що має справу з посиленою протидією існування церковнопарафіяльних шкіл з боку і влади, і місцевих землевласників-поляків²³. Протоієрей з Балтського повіту о. Григорій Сергеев писав владі, що в парафії с.Плоскої волосне правління самочинно, без волі громади відкрило школу, а місцевого настоятеля “зовсім усунуло від нагляду за школою”, у якій став викладати вчитель-католик²⁴. (Подібних скарг духовенства можна навести не на один десяток сторінок). Але аудієнції київського митрополита хоча б певною мірою врятували ситуацію – навіть у вищеназваних повітах православне духовенство зберегло щонайменше частковий контроль над шкільництвом²⁵.

І все ж таки київський, подільський та волинський генерал-губернатор

не бажав довіряти виховання майбутніх російських підданих “ополяченому” українському духовенству. Він навіть запропонував російському імператору виселити священників-українців Київщини, Поділля та Волині у великоросійські губернії та замінити їх вихідцями з внутрішніх регіонів Великої Росії²⁶. Але здійснення такого проекту вимагало значних коштів й означало переселення десятків тисяч родин духовного стану. Тому російський імператор, отримавши негативну експертну оцінку даного проекту (експертом, до речі, виступав вже згаданий о. Петро Лебединцев), відмовився зривати з насиджених місць духовенство Правобережної України.

З того часу конкуренція між державними та церковнопарафіяльними школами набула більш цивілізованого характеру і навіть мала певні позитивні наслідки, адже кожне з відомств намагалося підтримувати свою школу на належному рівні, від чого зрештою вигравав навчально-виховний процес. Втрати церковнопарафіяльного шкільництва Подільської єпархії у часи протистояння були досить значними, але не смертельними. Якщо у 1862 р. на Поділлі функціонувало 1157 церковнопарафіяльних шкіл, то в 1881 р. їх було лише 620²⁷.

Але після загибелі Александра II до влади прийшов “цар-освітнянин” Александр III, який приділяв церковнопарафіяльній освіті небачену досі увагу. У 1884 р. було видано особливі “Правила для церковнопарафіяльних шкіл”, які остаточно надавали церковним закладам майже той самий правовий статус, що й державним. “Вслід за цим розпочався новий підйом церковно-шкільної справи в Подільській єпархії. Підйом менш жвавий та швидкий, ніж у 60-х роках, але більш стійкий і правильний, внаслідок чого церковна школа стає найзначнішим провідником елементарної освіти в народі”²⁸ – писали “Подільські єпархіальні відомості”.

У 1894 р. у Подільській губернії нараховувалося вже 1334 церковнопарафіяльні школи – значно більше, ніж в часи навіть найбільшого “революційного” підйому. За числом шкіл цього типу Подільська єпархія нарівні суперничала з Київською митрополією, котра вважалася загально-визнаним лідером у цьому плані. Саме в цей час новокоронований російський імператор Ніколай II здивовано цікавився у обер-прокурора Святійшого Синоду про причини значної переваги у Подільській єпархії чисельності церковнопарафіяльних шкіл над державними, на що отримав гідну відповідь. Виявилось, що навіть дітей-католиків у православних школах навчалось більше, ніж у державних, яким російська влада, власне, і відводила роль “асимілятора” представників обох конфесій²⁹. Згодом навіть представники місцевої державної влади, які традиційно не довіряли

церковнопарафіяльній школі, як “безнаглядній”, стали ставитися до неї більш лояльно і навіть захищати її від не в міру ревних прихильників одержавлення освіти³⁰.

Тобто, шкільна “революція” та “контрреволюція” перших десятиліть пореформеної доби змінилася стабільною еволюцією церковнопарафіяльного шкільництва, яке стало приваблювати до своїх рядів і представників різних станів, етносів та конфесій. Крім того, переконливо довівши в часи “шкільної революції” своє право на існування, церковна школа заслужила повагу російської влади, котра в перші десятиліття пореформеної доби не довіряла їй. Причинами цих складних трансформацій стала традиційність церковнопарафіяльних шкіл, їх менша русифікаційна спрямованість і своєрідна народність, а також довгочасна відсутність у подільському регіоні земської школи. Саме ці фактори перетворили Поділля на своєрідний заповідник церковнопарафіяльного шкільництва.

Примітки:

1. Григорьев, В. В. Исторический очерк русской школы / В. В. Григорьев. – М., 1900. – С. 532-544; История Православной Церкви в XIX веке // [Авт. тексту Н. Рункевич]. – М., 1901. – Т. 2. Славянские Церкви. – С. 645-650; Фальборк, Г. Народное образование в России / Г. Фальборк, В. Чернолуцкий. – СПб., 1901. – С. 435-532.
2. Полішук, М. С. Стан початкової народної освіти на Правобережній Україні в 60–90-х рр. XIX ст. / М. С. Полішук // Український історичний журнал. – 1971. – № 3. – С. 69-75.
3. Качковський, О. Освіта на Поділлі у XIX ст. / О. Качковський // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Т. 1. – Кам’янець-Подільський: КПДУ, 1998. – С. 83-90; Сесак, І. В. Освіта на Поділлі / І. В. Сесак; у 2-х частинах. – Ч. 2. – Середні навчальні заклади Поділля у другій половині XIX – на поч. XX ст. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 1999. – 184 с.
4. Перерва, В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX – початку XX ст. – Біла Церква, 2008. – С. 15-16.
5. Сесак, І. В. Освітні заклади Поділля у другій третині XIX ст. / І. В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський, 2009. – С. 46.
6. Краткий очерк церковно-школьного дела в Подолии за последнее десятилетие (1884–1894 г.) // Подольские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1894. – № 28. – С. 551.
7. Там само.
8. Перерва, В. С. Православне Надросся у XIX столітті / В. С. Перерва. – Біла Церква, 2004. – С. 188-189.

9. Булашев, Г. Очерк деятельности по народному образованию Арсения (Москвина), митрополита Киевского и Галицкого / Г. Булашев // Народное образование. – 1896. – Кн. 4. – С. 108-112.

10. Перерва, В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини / В. С. Перерва. – Біла Церква, 2008. – С. 18-20.

11. Краткий очерк церковно-школьного дела в Подолии за последнее десятилетие (1884–1894 г.). – С. 552.

12. Там само. – С. 553.

13. Григорьев, В. В. Зазначена праця. – С. 520.

14. Краткий очерк церковно-школьного дела в Подолии за последнее десятилетие (1884–1894 г.). – С. 552.

15. Перерва, В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст. – С. 21-22.

16. Там само. – С. 31.

17. Там само. – С. 620.

18. Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербурзі (далі – РДІА СПб.) – Ф. 733. – Оп. 170. – Спр. 476. – Арк. 57-58.

19. Там само. – Ф. 796. – Оп. 205. – Спр. 349. – Арк. 12-13.

20. Высочайшее повеление о разграничении сфер участия духовного ведомства и министерства народного просвещения по вопросу об открытии и заведении начальными училищами для народа // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – Часть официальная. № 7. – С. 51-52.

21. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 4817. – Арк. 2.

22. Там само. – Арк. 7.

23. Там само. – Спр. 4760. – Арк. 63.

24. Там само. – Арк. 87.

25. Там само. – Спр. 4504. – Арк. 1-133.

26. РДІА СПб. – Ф. 796. – Оп. 205. – Спр. 349. – Арк. 73.

27. Краткий очерк церковно-школьного дела в Подолии за последнее десятилетие (1884–1894 г.). – С. 552.

28. Там само. – С. 553.

29. РДІА СПб. – Ф. 796. – Оп. 205. – Спр. 349. – Арк. 4.

30. Там само. – Арк. 1.

Summary

The article to base oneself upon facts with eparchy press and documents from the church funds with Archives in Kiev and St. Petersburg, research

parish-schools revolution in Podilsk Eparchy in the XIX century. Author to accentuate on the regional specificity this page in the history Podilsk education.

Key words: parish-schools revolution, Podilsk Eparchy, parish school, Holy synod, Podilsk bishop, governor-general, clergyman, schools revolution, education.

Одержано 1 червня 2011 року

УДК 94(477.43)“1918/1919”:061.2:37

Г.Г.Кучеров

“Просвіта” с.Глібів Ушицького повіту Подільської губернії (1918–1919 рр.)

Досліджується процес становлення та діяльності товариства “Просвіта” с.Глібів Ушицького повіту Подільської губернії у 1918–1919 рр.

Ключові слова: товариство, “Просвіта”, просвітяни, філія.

У сучасних умовах розвитку Української держави з'явилася потреба детально дослідити історію становлення та діяльності культурно-освітніх товариств “Просвіта”, оскільки тривалий час про них взагалі не згадували. Ще б пак, адже ще в “Українському радянському енциклопедичному словнику” зазначалося: “З кінця 19 ст. до “Просвіти” проникли буржуазно-націоналістичні елементи і більшість “Просвіт” стала осередками пропаганди буржуазного націоналізму... В 1917–1920 рр. буржуазно-націоналістичні елементи намагались використовувати “Просвіти” для націоналістичної, антирадянської пропаганди...”¹. Цим сказано все. “Старшому братові” аж ніяк не було до вподоби піднесення української культури, до речі, як і полякам чи іншим “господарям” України. Нині маємо нагальну потребу позбутися багатьох облудних штампів, що тривалий час внаслідок ідеологічного тиску побутували в українській радянській історіографії стосовно культурно-освітніх товариств “Просвіта”.